

ENVIKENS GAMLA KYRKA

Enviksbyn 11:15, Envikens församling, Falu kommun

BESKRIVNING

Kyrkomiljön

Enviksbyn ligger på en ås, med vidsträckt utsikt mot öppna odlingsmarker och Marnäsåns dalgång i söder. Bebyggelsen utmed förbipasserande landsväg är mest från 1800-talet och 1900-talets första decennier. Flera äldre, välbevarade byggnader förekommer.

Kyrkoanläggningen

Kyrkogården är en liten, plan tomt mellan landsvägen i väster och en skogsdunge i öster. En kallmurad gråstensmur av kluven sten och kullersten omgärdar. Järngrindar hänger i muröppningarna på södra och västra sidan. Därifrån leder grusade gångar fram till kyrkan. Begravningsplatsen avlystes redan 1880. Gravkors av järn och trä finns kvar i det numera gräsbevuxna området. Inbyggd i norra sidans mur ligger "sexmansboden", timrad och faluröd med spåntäckt sadeltak.

Digitalfotografier Rolf Hammarskiöld

Kyrkobyggnaden från 1671, med dagens omfång sedan 1781, omfattar ett långhus under sadeltak, sakristia i nordost, vapenhus i sydost samt ett västtorn i liv med långhusets västra gavel. Timmerstommen vilar på en låg, kallmurad gråstensgrund, fogad med stenskärvor. På ytterväggarna sitter spjälkade, rödfärgade spån, rundade i underkant och uppsatta med smidd spik. Takets spån är tjärstrukna och rakt kantade. Utmed takfoten sitter hänggrännor av trä och i anslutning till dessa hänger störar, föregångare till våra dagars stuprör. Tornet har en karnissvängd krans och en firsidig, vitmålad lanternin med valmat tak, samt i toppen en förgylld kula.

De tresidigt avslutade fönstren - insatta 1871 - har smidda beslag och är spröjsade i handblåsta rutor av klarglas. I västra gaveln sitter en stickbågig dörr med fiskbenspanel, samt ett framskjutande överstycke. I överstyckets frontespis har målats orden "*Människa känn dig själv*". Vapenhusets dörr med breda foder är klädd med liggande panel och försedd med ornerad klappring av smidesjärn. Dörr- och fönstersnickerierna har genomgående målats med vit linoljefärg. Tornets ljudluckor är rundbågiga och tjärstrukna.

Digitalfoto Rolf Hammarskiöld

Inträde sker vanligen genom *vapenhuset*, med lerklinade, vitkalkade väggar och ryggåstak. Utmed sidorna finns väggfasta sittbänkar. På väggarna hänger ljusplåtar av enklaste slag.

Vapenhusets interiör har underhållits med stor varsamhet. Naturligt slitage lämnas orört, för att bevara historisk atmosfär och patina. Digitalfoto Rolf Hammarskiöld

Över *Kyrkorummet* välver sig ett tunnvalv, klätt med handhyvlade, vitlimmade bräder, liksom väggarna. Genomgående ligger ett kilsågat, skurat brädgolv, med smidd spik. Läktaren i väster vilar på fyra grågrönt marmorerade kolonner. Barriären är sluten, prydd med gula girlander. Orgelns fasad går i sparsamt smyckad, nyklassicistisk stil och piporna är ovanligt nog utförda i trä. Bakom orgeln skymtar stolpar som bär upp tornets klockbocker.

Bänkkvarteren har skärmar målade i grått och vitt, samt bevarad numrering. Bänksitsarna består av bilade, omålade timmerstockar - med talrika bomärken - ryggstöden av målade brädstänger. Mitt på norra sidan står en järnkamin, med omgivande, vitlimmad brandmur. Längre fram, intill sakristidörren, finns predikstolen som har femsidig korg, prydd med balusterdockor och däremellan fält med snidade ornament: bladkvistar, lejon, kalkar och renar. Målningen i vitt och gult består sedan 1873.

Koret ligger ett steg över kyrkorummet. Altarringen är spegelindlad, grå med vita fyllningar. Golvet innanför är upphöjt ytterligare två steg och bär spår efter en dekorationsmålning, rosa romber, senare övermålad med grå oljefärg. Altaret är byggt i trä, vitt med förgyllda girlander i relief och räfflade pilastrar. På altaret står ett vitt kors med förgylld törnekrona. Bakomvarande fönster omges av ett blått målat, guldfransat draperi mellan målade rundpelare. En målad text över fönstret lyder *"Oh, huru ljuvliga äro dina boningar, Herre Zebaoth"*.

Från koret leder en rundbågig dörr, klädd med gråmålad fiskbenspanel, in till *sakristian*. Den har panelklädda, vitlimmade tak och väggar. I norr finns en stor fyrkantig brasspis murad.

Byggnadshistorik

Grunden till ett kapell i Enviken började läggas den 6 maj 1669. Bygginiciativet togs av byborna i Tängers fjärding, vilka hade två mils väg eller mer till sockenkyrkan i Svärdsjö. I två års tid pågick timringen av kapellet som kom att omfatta långhus med vapenhus utbyggt i söder och sakristia i norr. Arbetena avslutades 1671 med att spåntak lades och fönster sattes in. Eftersom bygget skett utan kungens tillstånd dröjde invigningen till 1673, sedan ett godkännande sent omsider utfärdats.

I det ursprungliga kapellrummet låg väggtimret sannolikt synligt och omålat. Även predikstolen saknade målning och var från början placerad på södra sidan. På norra sidan fanns en läktare. Gudstjänstbesökarna satt i öppna bänkrader. Altartavlan hade övertagits från moderkyrkan i Svärdsjö. Altaret var byggt av trä, närmast framför lades hällar, samt en gammal björnfäll.

Ganska snart efter att kapellet färdigstälts restes ett klocktorn över västra gaveln. Årtalet 1682 finns utsatt på den bevarade korsvimpeln. Efterhand kläddes också kyrkorummets väggar in med panel.

Utbyggnaden till dagens omfång genomfördes 1781, under ledning av Olof Erson i Gopa och med pastorn Schedvin som starkt pådrivande kraft. Då förlängdes kapellet västerut och över denna förlängning restes dagens torn, dit klockorna flyttades. Ljudluckorna var från början blåmålade. Två större fönsteröppningar togs upp i långhusets norra och södra väggar, samt en i västra gaveln. Kyrkorummet miste läktaren i norr och istället byggdes en västläktare. Predikstolen flyttades från södra sidan till den norra, invid dörren till sakristian. Därifrån byggdes en uppgång och predikstolen blåmålades. Valv och väggar panelslogs i sin helhet och vitlimmades. Sakristian utrustades med öppen eldstad.

Samtidigt med utbyggnaden borttogs den gamla altartavlan från Svärdsjö, såsom "otjänlig". En ny skulle förfärdigas "när kapellslaget avbördat sin i häftade skuld vid kapellets utvidgande". Överhuvudtaget tycks den följande nyinredningen ha skett stegvis, allteftersom ekonomin tillät. Altaruppsatsen som senare kom på plats är den alltjämt befintliga, i nyklassicistisk stil. De förut öppna bänkarna slöts med spegelindelade luckor och sidostycken, predikstolen blåmålades och en spegelindelad altarring byggdes.

Vid nästa större upprustning, 1871, tillkom de nuvarande fönstren. På västra läktaren färdigställdes året efter orgeln med pipor av trä, byggd av G Becker från Venjan. Den förut blå predikstolen fick 1873 sin målning i gult och vitt.

Utförda reparationer tycks inte ha förslagit långt. Efter påstötning vid en biskopsvisitation blev kyrkorummets golv omlagt och upphöjt 1886. Inre bättringsmålning skedde och järnkaminen installerades. Samtidigt aviserade församlingen sin målsättning att på sikt uppföra en ny kyrka. Under följande decennier hölls därför byggnadsunderhållet på en relativt låg nivå och all förnyelse uteblev. Från 1921 övergavs kyrkan vintertid, då gudstjänst istället hölls i socknens kommunalhus.

Den 17/12 1925 antog kyrkostämman ett program för att demontera, flytta och återuppföra kyrkan i Rönndalen, två kilometer norr om kyrkbyn. Där fanns sedan tidigare församlingens prästgård och begravningsplats. Men beslutet överklagades till Länsstyrelsen, som upphävde detsamma. År 1927 anslog kronolänsman Richard Rubenius en donation på 10 000:-, avsedd att underhålla den gamla kyrkan, med villkoret att den inte flyttades. Eftersom den planerade kyrkflytten fått förhinder valde församlingen att ta emot donationen och ganska snart därefter reparerades kyrkans spåntak.

Sedan Envikens nya kyrka togs i bruk 1957 har den gamla blivit ännu mer museal. Senaste större upprustningen 1982-83 skedde i regi av Riksantikvarieämbetets vårdsektion. Utöver nödvändiga reparationer återöppnades nedgången till sakristians vinkällare.

Kulturhistorisk karakteristik och bedömning

Envikens gamla kyrka timrades 1671-72, men nuvarande omfång och utseende består till sina huvuddrag sedan en om- och tillbyggnad 1781. De spånklädda, faluröda fasaderna är tidstypiska och karakteristiska för Dalarnas timrade kyrkor. Även ingångsdörrarna med sina handhyvlade foder är från 1700-talet medan fönstren insattes vid upprustning 1871 - med sin storlek och spröjsindelning för de tankarna till samtida skolhus.

Kyrkorummet präglas av den nyinredning som successivt skedde decennierna efter 1781 års utbyggnad. Valvens och väggarnas vitlimmade paneler var gängse i dåtidens träkyrkor. Ännu mer i tiden blev den nyklassicistiska altaruppsatsen, med pilastrar, girlander och ett krönande kors med törnekrona. Detsamma kan sägas om bibelorden som målats över östra gavelns fönster. Draperimålningen runt fönstret är däremot ett mer ålderdomligt drag.

Bland kyrkans senare tillägg märks främst orgeln, med pipor i trä och fasad i nyklassicistisk stil, färdigställd 1872 av G W Becker i Venjan. Från samma tid är läktarbarriärens och predikstolens målning, vit med gula utsmyckningar. På 1880-talet installerades kyrkkaminen. Altarringen och bänkinredningen fick sin alltjämt befintliga grå/vita målning.

Att särskilt tänka på i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- Envikens gamla kyrka med omgivande kyrkogård, samt sexmansboden, är att betrakta som en museal anläggning och skall underhållas därefter.
- I synnerhet interiörerna besitter en sällsynt stor autenticitet, vilket motiverar ett nära nog fullständigt bevarande. Målade ytor restaureras vid behov av konservator.
- Enligt visitationsprotokoll 1787 var predikstolen ursprungligen blåmålad. Undersökning bör göras för att se om rester av den blå färgen finns kvar (därmed inte sagt att denna färgsättning skall återställas)
- Orgeln med sina pipor i trä är en av få bevarade i sitt slag, byggd 1872 av en lokal orgelbyggare.
- Kyrkkaminen är troligen stiftets enda bevarade och därför av stort kulturhistoriskt värde. Önskvärt är att den hålls i eldningsdugligt skick. (Om skorstensstocken hålls oeldad under längre tid bör mynningen skyddas från regnvatten.)
- Sakristians öppna eldstad från 1781 är en av få bevarade i Västerås stift. Önskvärt är att även denna hålls i eldningsdugligt skick. (Om skorstensstocken hålls oeldad under längre tid bör mynningen skyddas från regnvatten.)

Redaktionella uppgifter

Inventeringstillfällen: 2006-02-11 och 2006-04-27

Fältinventering: Rolf Hammarskiöld, Västerås stift

Kulturhistorisk karakteristik och bedömning:

Rolf Hammarskiöld, efter samråd med referensgrupp utsedd av Västerås stift

Rapportsammanställning: Rolf Hammarskiöld, Västerås stift

Rapporten färdigställd: 2006-12-29

Källor och litteratur

Otryckta källor

Riksantikvarieämbetets antikvarisk-topografiska arkiv (ATA):

- Uppgifter om fönsterrenoveringar 1975 och 1983

Envikens församlingsarkiv (EF)

- Program och protokoll från byggmötena 1-6, november 1981 april-september 1982

Västerås stifts arkiv (VS)

- E IV a:13; inventarium upprättat den 18 januari 1748
- E IV a: 13; inventarium upprättat den 3 juli 1787
- F III A: 22; inventarium upprättat den 17 maj 1767
- F III a: 33, inventarium upprättat vid biskopsvisitation 1833
- F III a: 37; Ämbetsberättelse upprättad till prostvisitationen den 1-2/8 1885

Litteratur

Envikens socken 100 år 1864-1964, en minnesbok, sammanställd av Rudolf Bergquist – Falun 1964

Forsslund, Karl-Erik: Med Dalälven från källorna till havet, del III, bok 1. Stockholm: Åhlén & Åkerlunds förlag 1929

Inventarium över svenska orglar, 1990: 1, Västerås och Karlstads stift, redigerad av Tore Johansson – Förlag Svenska orglar, Tostared 1990

Sammanställning av viktiga händelser för kyrkan, relaterade till källor

Årtal	Händelse	Kommentar	Upphovsman	Källa
1669-1671		Grunden till Envikens kyrka lades den 6 maj 1669. Timring pågick i två års tid. Arbetena avslutades 1671 med att spåntak lades och fönster sattes in. Bygget hade skett utan kungens tillstånd. Kapellet omfattade långhus med vapenhus utbyggt i söder och sakristia i norr. Fasaderna bestod av kluvet, rödfärgat spån. Under kapellets första 100 år var väggarnas timmer sannolikt oinklätt på insidan.		E IV a: 13, inventarium 18/1 1748 Envikens socken 100 år, s 14-15
1673		Kung Karl XI godkände i efterhand bygget av Envikens kyrka. I beslut den 30 januari fick församlingsborna tillstånd att fira Gudstjänst där. Kyrkorummet invigdes den 16 april 1673 av kyrkoherde Laurentius Folkernius. Kapellrummet hade inretts med öppna bänkrader av bilade stockar. Predikstolen var ursprungligen omålad, placerad på kyrkans södra sida. Läktare fanns på norra sidan. Altartavlan hade övertagits från moderkyrkan i Svärdsjö. Altaret var byggt av trä, närmast framför lades hällar samt en gammal björnfäll. Kyrktomten omgärdades av kyrkbalkar i trä, med paneltäckta krön och två stigluckor.		Envikens socken 100 år, s 16
1681-82		Över kyrkans västra gavel restes ett klocktorn		Inskription på korsvimpel
1767		Vid visitation 1767 redovisades att panel blivit uppsatt på kyrkorummets östra, södra och västra väggar. Två tjocka vaxljus hade ställts på altaret, skänkta av soldater hemkomna från Pommern.		VS: F III a; 22, visitation 1767
1781		Kapellet genomgick stor utbyggnad, med pastor Schedvin som starkt pådrivande kraft. Utbyggnaden gjordes i form av en 15 alnars förlängning västerut. I anslutning till västra gaveln restes ett nytt torn, dit klockorna flyttades. Ljudluckorna blåmålades. Två större fönsteröppningar togs upp i norra och södra väggarna, samt en i västra gaveln. Norra sidans läktare borttogs och istället byggdes en läktare på västra sidan. Predikstolen flyttades från södra väggen till den norra, invid dörren till sakristian. Därifrån byggdes en ny uppgång med ledstänger. Kyrkans valv och väggar panelslogs i sin helhet och vitlimmades. Den tidigare altartavlan, från Svärdsjö, borttogs såsom "otjänlig". Vävnad till en ny hade anskaffats, skulle förfärdigas så snart kapellslaget betalat av skulden som uppkommit vid utbyggnaden. Sakristians väggar och tak kläddes med hyvlade paneler. I rummets norra vägg murades en öppen eldstad med spjäll av järnbleck.	Olof Erson i Gopa	VS: E IV a; 13, visitation 1787 Ahlberg, s 52 Envikens socken 100 år, s 17-18

Årtal	Händelse	Kommentar	Upphovsman	Källa
1787-1800		1781 års utbyggnad följdes av en successiv nyinredning: De förut öppna bänkarna slöts med spegelindelade luckor och sidostycken, med bänknumrering Den förut omålade predikstolen blåmålad. Spegelindelad altarring byggdes Ett nytt altare i trä byggdes, med refflade pilastrar och girlander i relief På altaret ställdes ett kors med törnekrona. Väggen bakom altaret pryddes med ett blåmålat, guldfransat draperi mellan målade rundpelare. Över fönstret målades <i>"Oh, huru ljuvliga äro dina boningar, Herre Zebaoth"</i>		VS: F III a; 33, visitation 1831 Forsslund, s 103
1847-48		Kyrkans spåntak blev omlagt och tjärat. Fönster och ljudluckor ommålades		Envikens socken 100 år, s 23
1857		Genom kungligt brev den 6 november 1857 förordnades att Envikens kapellförsamling skulle skiljas från Svärdsjö pastorat och bilda eget pastorat.		VS: F III a 37 prostvisitation 1-2/8 1885
1864		Envikens kapell avsöndrades från Svärdsjö moderförsamling den 1 maj 1864 och bildade egen församling.		Envikens socken 100 år, s 20
1871		Nya fönsterbågar blev insatta		Envikens socken 100 år, s 23
1872		6-stämmig orgel installerades, med pipor av trä (senare skänktes en sjunde stämma av kronolänsman Stjärneman)	G W Becker, Venjan	VS: F III a 37 prostvisitation 1-2/8 1885
1873		Predikstolen och läktarbarriären ommålades i gult och vitt		Forsslund, s 103
1880-1885		Sakristifönstren kompletterades med luckor, för att minska inbrottsrisken Medel började insamlas för byggande av ny kyrka		VS: F III a 37 prostvisitation 1-2/8 1885
1886		Efter påstötning vid biskopsvisitation året innan skedde en upprustning: Kyrkorummets golv omlagt och upphöjt Valv och väggar målades, bänkarna bättrades. Järnkamin installerades. Dörren till södra ingången försågs med lod och lina. Yttre rödfärgning gjordes.		VS: F III a 37 prostvisitation 1-2/8 1885 Envikens socken 100 år, s 24
1921		Vid kyrkostämmans möte i oktober 1921 beslutades att demontera, flytta och återuppföra kyrkan i Rönndalen.		Envikens socken, s 31
1925		Den 27/12 1925 antog kyrkostämman arkitekten Johannes Dahls program för kyrkans demontering, flyttning och återuppbyggnad i Rönndalen. Beslutet blev dock överklagat till Länsstyrelsen, som upphävde detsamma.		Envikens socken, s 31
1950		Orgeln renoverades	Bröderna Moberg, Sandviken	Inventarium, s 33
1975 (ca)		Fönster och dörrar målades med plastfärg		ATA

Årtal	Händelse	Kommentar	Upphovsman	Källa
1982	Vård/underhåll	<p>Murstock lagades med Bältarbotegel</p> <p>Fasaderna lagades med spjälkade spån, smidd spik återanvändes. Målning med Falu rödfärg</p> <p>Hängrännor av tryckimpregnerat virke sattes upp, tjärades</p> <p>Eldstäderna lagades och gjordes eldningsdugliga</p> <p>grunden justerades</p> <p>Kaminen plockades ner bit för bit och sattes upp igen, alla delar behandlades med matolja</p> <p>Sakristians rötskadade golv bröts upp, varvid nedgången till vinkällaren återöppnades (gråstenstrappa i kallmur)</p> <p>Då nytt golv lades i sakristian återanvändes det gamla golvets smidda spikar.</p> <p>Arbetena utfördes till</p>	Hans Rehnberg, Jan-Erik Larsson (RAÄ:s vårdsektion)	EF: program och protokoll från byggmötena 1- 6, november 1981 april- september 1982 DD 1982-03-31 F k 1982-05-14
1983		Plastfärg borttogs från dörrar och fönster. Ommålning med linoljefärg skedde		ATA